

הרב אליהו בקשי דורון

נטיעות בט"ו בשבט בשביעית לצורך אחזקת הארץ

ראשי פרקים

- א. היתר אמירה לנכרי בשבת משום ישוב הארץ
- ב. אמירה לנכרי באיסור שביעית
- ג. איסור נטיעה בשביעית
- ד. הוראות הגרא"י קוק זצ"ל בדין נטיעה בשביעית
- ה. איסור נטיעת אילן סרק
- ו. מלאכות בשביעית לצורך בטחוני
- ז. אם לבצע הנטיעות בט"ו בשבט במבצע נטיעות

נשאלתי ע"י גבורי כח עושי דברו באחד מישובי השומרון, אם מותר להם לנטוע עצים בט"ו בשבט בשביעית, כשכל מטרת הנטיעות היא להחזיק הקרקעות שלא יפלו לידי נכרים, בכדי לדעת המעשה אשר יעשון הבהירו את הצורך בנטיעות. בסמוך לישוב הנמצא בלב השומרון הוחזקו שטחים ע"י שלטונות צה"ל, השטחים נעזבו, ואם לא יוחזקו באופן מעשי בידי ישראל, יש חשש גדול שיכנסו בהם זרים. כדי לתפוס את הקרקע בבעלות גמורה, לא מספיקה חזקה של נעל גדר, ומלבד גידור השטח, יש צורך בנטיעות. אנשי המקום תכננו לקיים מבצע נטיעות בט"ו בשבט, בכדי להעזר באוהדים מכל הארץ, ונשאלה השאלה האם מותר לעשות את מבצע הנטיעות בשביעית, שהרי נטיעה היא אחת מהמלאכות האסורות בשבת הארץ.

א. היתר אמירה לנכרי בשבת משום ישוב הארץ

כשנשאלה השאלה נזכרתי במעשה שהיה בצוק העיתים הדומה לנידון דידן, שהותר איסור שבות בשבת משום ישוב ארץ ישראל. לפני כשנתיים כשהחלו

* דברים אלו נאמרו ביום העיון שקיים מכון התורה והארץ בט"ו בשבט תשנ"ד, שנת השמיטה, בבית הכנסת 'ישורון' בירושלים. תשובתו זו של הרב אליהו בקשי דורון, פורסמה בשני מקורות: שו"ת בנין אב, ירושלים תשנ"ה, חלק ג סימן מא; משנת השמיטה — לזכרו של הרב יחזקאל דאום זצ"ל, חלק א עמ' 147-154.

הרב אליהו בקשי דורון

הדיונים במשא ומתן המדיני, התחייבה ממשלת ישראל כלפי ממשלת ארצות הברית, על הקפאת הבניה ביש"ע. סוכם שיאפשרו רק בניה שהחלה, ויקפאו כל בניה חדשה, לצורך זה הוחלט על צילום מצב, ע"י צילומי אוויר שיאפשרו את המשך הבניה הקיימת, וימנעו בניה חדשה. בהסכם נקבע שכל בנין שיסודותיו הוקבעו, והוצקה בו הקרקע יגמר. הצילומים נקבעו לראשון לחודש, שהיה יום ראשון בשבוע, הגזירה נודעה ביש"ע בעוד מועד, והחל מבצע מזורז להתחיל ככל האפשר בבנית יסודות ויציקת קרקע, בטרם תחל ההקפאה, כדי להאחז ולבנות יותר בנינים בישובים, ושלא נעזבנה ח"ו לזולתנו מן האומות. ונשאלה השאלה האם מותר להתיר העבודה בשבת שלפני הגזירה ע"י נכרים, כשהעבודה נעשית בתור ישוב ארץ ישראל, ואכן הורו הרבנים הלכה למעשה להתיר העבודה בשבת ע"י קבלנים נכרים בתוך הישובים, ואע"פ שהלכה מפורשת בשו"ע או"ח סימן רמד, שמלאכת בניה במחובר הנעשית ע"י נכרי אסורה גם אם הנכרי עובד בקבלנות, והחמירו חז"ל בבית שנבנה ע"י גוי בשבת עבור ישראל, שאסור לגור בו, משום ישוב ארץ ישראל, הותרה העבודה בשבת, וזאת על סמך הלכה מפורשת, שמקורה בגמ' בגיטין ח ע"ב "הקונה שדה בסוריא כקונה בפרברי ירושלים. למאי הלכתא? אמר רב ששת לומר שכותבין עליו אונו ואפי' בשבת". ושאלת הגמ': "בשבת סלקא דעתך? כדאמר רבא אומר לעכו"ם ועושה, ואע"ג דאמירה לעכו"ם שבות, משום ישוב ארץ ישראל לא גזור רבנן". ופרש"י שם: "אפילו בשבת, אם לקחה מן העכו"ם ורוצה לילך לדרכו בשבת, מותר משום ישוב ארץ ישראל, לגרש עכו"ם ולישב ישראל בה". מפורש שהתירו אמירה לעכו"ם ועשיית מלאכה ע"י נכרי לצורך ישוב ארץ ישראל, וא"כ כשם שמותר לומר לנכרי לכתוב שטר על מנת לגאול קרקע בארץ, ה"ה שמותר לומר לו לבנות בשבת, כשיש חשש שאם לא יעשה כן בשבת לא תגאל הארץ. ההיתר שנזכר בגמ' ובשו"ע בוצע הלכה למעשה, באותה שבת נבנו ע"י נכרים בקבלנות מאות בנינים שמוחזקים היום ע"י ישראל, ולא חלה עליהם גזירת ההקפאה. לאור הלכה זו יש ללמוד גם לנדון דידן, עד כמה חשובה מצות ישוב ארץ ישראל, שאין להחמיץ הזדמנות תפיסת קרקע מן הנכרים, ונכון למצוא הדרך להתיר גם הנטיעות בשביעית במידת האפשר.

מדברי הגמ' ברור שאע"פ שיש חשיבות מירבית למצות ישוב ארץ ישראל, לא התירו איסור מן התורה כדי לגאול קרקע. כדברי הגמ' "שבת סלקא דעתך", והתירו רק אמירה לנכרי, שאסורה רק משום איסור שבות. הרמ"א בשו"ע או"ח סימן שו סעיף יא הוסיף על דברי השו"ע שם שהתיר לקנות בית בארץ ישראל וחותרם עליו בערכאות, שההיתר רק בכתב שלהם, שאינו אלא מדרבנן. מקורו הוא באור זרוע הלכות שבת סימן עו שהיתר אמירה לנכרי שבות, הותר רק במלאכה דרבנן, משום שלדעתו כתיבה בכתב עכו"ם אינו אלא מדרבנן,

נטיעות בט"ו בשבט בשביעית לצורך אחזקת הארץ

אולם רבים תמהו על סברת האור זרוע, והוכיחו שכל כתב אסור מן התורה. וביאר בשו"ת הריב"ש בס"י קא ובס"י שפז הטעם שבמצוה זו התירו אמירה לנכרי במלאכה דאורייתא, משום שמצות ישוב ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות, וכל גאולה היא מצוה לדורות, אבל בשאר מצוות רק בשבות דשבות הקילו, וגם בשאר מצוות דעת התוס' ועוד שהתירו שבות דשבות רק במילה שדוחה שבת, ואילו שאר איסורים דרבנן אינם נדחים מפני מצוה דאורייתא, שהרי העמידו חכמים דבריהם אפי' במקום כרת.

ב. אמירה לנכרי באיסור שביעית

לאור הדברים יש מקום להקל לנטוע בשביעית על ידי נכרים, שהרי איסור אמירה לנכרי התירו משום ישוב ארץ ישראל ואפי' במלאכה דאורייתא, וק"ו בשביעית שלדעת רוב הפוסקים שביעית בזמן הזה מדרבנן. אולם בענין זה יש להבחין בין איסור אמירה לנכרי במלאכת שבת, לאמירה לנכרי לעשות מלאכה בקרקע בשביעית. בשבת איסור השביתה ממלאכה הוא על האדם, שישראל לא יעשה מלאכה בשבת, ואילו גוי אינו מצווה ומותר בעשיית מלאכה, וממילא איסור האמירה לנכרי לעשות מלאכה עבור ישראל אינו אלא מדרבנן שלא יהיה נראה כשלוחו, או משום מ"מצא חפצך ודבר דבר", ורק האמירה לנכרי אסורה, ולא עצם פעולת המלאכה. אולם במצוות שביעית יש מחלוקת בראשונים, אם איסורי המלאכות חלים על האדם שאסור לו לעבוד בשדה בשנה השביעית, או שהאיסור הוא איסור חפצא שהאדם מצווה שהארץ תשבות, ולא רק שהוא לא יעשה מלאכה. הרש"ל בחכמת שלמה בבא מציעא צ"ע"ב בד"ה אבל הכא, ועוד אחרונים סוברים שבשביעית מצווה בעל הקרקע שאדמתו תשבות, ולא רק שהוא לא יעבוד בה. המנחת חינוך במצוה קיב דימה את מצות שבת הארץ, למצות שביעית בהמה בשבת, שאדם מצווה על שביעית בהמתו, וה"ה בשבת הארץ בשביעית, הבעלים מצווים שהארץ תשבות, וגם אם תעשה מלאכה ע"י נכרי, יעברו הבעלים על איסור שביעית. לפ"ז אין להשוות איסור אמירה לנכרי בשבת שהותר משום ישוב ארץ ישראל, להתיר נטיעה בשביעית ע"י נכרי, לפי שנטיעה גם ע"י נכרי איסור דאורייתא היא, ולא רק איסור דרבנן של אמירה לנכרי. אולם בשו"ת מהרי"ט חלק ב' יו"ד סי' נב ועוד, לא מחלקים בנדון, ולדבריהם גם איסור שביעית הוא איסור גברא, ורק ישראל העובד בקרקע, עובר בשבת הארץ. ולשיטה זו יש להתיר הנטיעה בשביעית דרבנן, ע"י אמירה לנכרי שיבצע הנטיעה.

הרב אליהו בקשי דורון

ג. איסור נטיעה בשביעית

איסור נטיעה בשביעית לדעת הרמב"ם אינו אלא מדרבנן, כדבריו בהל' שמיטה ויובל א, ב: "אינו לוקה מן התורה אלא על הזמירה או על הזריעה, ועל הקצירה או על הבצירה", והוסיף שם בהל' ד: "המבריך או המרכיב או הנוטע וכיוצא בהם מעבודות האילן מכין אותו מכת מרדות מדבריהן". אולם יש ראשונים המכלילים את הנטיעה בכלל הזריעה, ועיין מה שכתב בזה באגלי טל מלאכת זורע. וכיוצא בזה דנו בדין החרישה אם אסורה מדרבנן שאינה בכלל ארבעת המלאכות האסורות, או שאסורה מן התורה, כפי שנראה מלשון הרמב"ם בתחילת הלכות שמיטה ויובל, שהזכיר הפסוק "בחריש ובקציר תשבת" לגבי שביעית. וביאר הגרא"י קוק זצ"ל בשבת הארץ קונטרס אחרון פ"א, שאכן איסור המלאכות אמור רק על ארבע המלאכות, אבל מדין "ושבתה הארץ שבת לה", כמצות עשה, אסורה גם החרישה מן התורה לדעת הרמב"ם, וה"ה לנטיעה. והנה בנדון דידן יש לצרף להיתר את מכירת הקרקעות לנכרי. המדובר בקרקע שהיתה מוחזקת בתחילת השביעית בידי צה"ל, וקרקעות אלו נמכרו ע"י הרבנות בהיתר המכירה. ואע"פ שמלאכות דאורייתא לא הותרו בהיתר המכירה, בנטיעה דרבנן ע"י נכרי משום מצות ישוב ארץ ישראל, לכאורה נראה שודאי שאין מקום להחמיר. אולם כשנתבונן בהוראות הגרא"י קוק זצ"ל לנוהגים בהיתר המכירה, נוכח עד כמה החמיר שלא ליטוע בשביעית גם בקרקעות שנמכרו לעכו"ם.

ד. הוראות הגרא"י קוק זצ"ל בדין נטיעה בשביעית

הראי"ה קוק, בשו"ת משפט כהן סימן עא מדגיש את חומרת היתר הנטיעה בשביעית גם לאחר המכירה: "מפני שכל דבר ההיתר הוא מפני הדוחק העצום, ובתורת הוראת שעה, על כן הנהגנו שלא ליטוע נטיעות חדשות כלל, מפני שכל מגמתנו היא להגן על הישוב שכבר נשתכלל וכו'. ואע"פ שמצד הדין הנטיעה היא מכלל המלאכות שלדעת כמה מרביתנו הראשונים אסורה רק מדרבנן, והיה ראוי להקל אחר המכירה לעשותה גם ע"י ישראל, מ"מ מפני שהשערה היא תמיד שע"י מניעת נטיעות חדשות לא תצא קלקלה למעמד הישוב, הנהגנו להחמיר בה עוד יותר מבשאר מלאכות, שהן ע"פ דין תורה חמורות ממנה [כוונתו לחרישה] וכו'. והנה מצד הדין הנוטע בשביעית באיסור יעקור, אבל כפי האמור אי אפשר לי להורות כן על מה שכבר עשוי, כי סוף כל סוף אין כאן איסור ברור, וכבר הוחזקנו בהיתר המכירה".

ועיין שם שרק במקום של "הפסד נורא" כהגדרתו, התיר נטיעה בקרקע המכורה לגוי ע"י נכרי, וזאת בצירוף עוד היתרים אחרים, כגון להקים סככה

נטיעות בט"ו בשבט בשביעית לצורך אחזקת הארץ

מעל הנטיעה שתעשה כמו בתוך בית, שלדעת הירושלמי בערלה א, ב "שדך" כתיב ולא "בית", וכדומה. והנה בפשטות ניתן לומר שגם נטיעות לצורך החזקת הקרקע, הם בכלל הפסד נורא שהתיר הגרא"י קוק זצ"ל במפורש ע"י נכרי, ועוד שכל מה שהחמיר בנטיעה בשביעית יותר משאר מלאכות, הוא משום שנטיעה חדשה אינה נראית כהפסד, וכאן ההפסד ברור.

ונראה לבאר שמה שבקש הגרא"י קוק זצ"ל להתיר הנטיעה בנכרי בצירוף עוד היתרים, אין זה רק בכדי לצרף שני היתרים ביחד עם היתר המכירה, אלא שההיתרים משלימים זה את זה, לפי שבשביעית שני איסורים, האחד איסורי המלאכה "לא תזרע ולא תזמר" וכו', והשני מצות עשה של "ושבתה הארץ שבת לה", איסורי המלאכה אסורים בכל מצב, ויש להחמיר באיסורים דאורייתא גם לאחר המכירה, ואילו מצות העשה של "ושבתה הארץ" אמורה על בעל הקרקע שתשבות הארץ, כמו דין שביעית בהמתו בשבת. ונפק"מ בעבודת הקרקע ע"י נכרי, אע"פ שאין איסור מלאכות מן התורה, יש איסור חפצא של "ושבתה הארץ", לדעת הרש"ל והמנחת חינוך שהבאנו דבריהם לעיל. אבל בקרקע מכורה לנכרי אין איסור שבת הארץ, והמלאכה אינה אסורה מן התורה, וכן בנוטע בתוך בית וכדומה אין איסור כלל, ולפי"ז ההיתרים משלימים זה את זה, ואע"כ נכון ללכת בדרך הגרא"י קוק זצ"ל, ולהתיר נטיעה רק בצירוף עוד היתרים.

ה. איסור נטיעת אילן סרק

הרמב"ם בהל' שמיטה א, ה כתב: "אין נוטעין בשביעית אפיל אילן סרק". וביאר הכסף משנה שמקור הדין הוא מירושלמי שביעית ד, ד: "רשב"ג אומר נוטעין אילן סרק בשביעית", משמע דרבנן אסרי. אולם האחרונים הקשו על כך מנין שרבנן חולקים על רשב"ג, ומנין שהלכה כרבנן הרי קיי"ל הלכה כרשב"ג במשנתנו. יש שלמדו את מקור דברי הרמב"ם מהתוספתא שביעית ג, יא: "וכן היה רשב"ג אומר מותר אדם ליטע אילן סרק כדי לעשות סייג", (גדר לשדה שלו, מפרשים שם). וביארו שכל ההיתר כשהנטיעה לצורך סייג, משמע שאם הנטיעה לצורך גידול חקלאי לקורות האילן, הנטיעה אסורה, וזה שכתב הרמב"ם אין נוטעין אפיל אילן סרק. ולפירוש זה אילן סרק אסור בנטיעה לצורך גידול חקלאי, אבל נטיעה שלא לצורך גידול האילן אלא לסייג מותרת בשביעית. הר"ש סיריליאו בביאורו על ירושלמי שביעית ד, ד, ביאר התוספתא שאיסור שביעית אמור רק על זריעה לצורך מאכל, ולא על זריעה לצורך סייג. ואילו החזון איש שביעית סימן יט אות כ הוסיף ביאור שרק גידולים הקדושים בקדושת שביעית, שנאמר בהם "לך ולחיה אשר בשדה לאכלה", אסורים באיסור שביעית.

הרב אליהו בקשי דורון

בשו"ת מהרי"ל דיסקין סימן כז אות כג הסתפק לפ"ז מה דינם של עצי הצבר (סברס) הנטעים לסייג סביב הכרמים והפרדסים, שיש בהם פירות, אם דינם כעצי סרק הנטעים לסרק ומותרים בשביעית, או כיון שיש להם פירות, אסורים בשביעית אע"פ שנטעים לסרק.

בערוך השולחן העתיד הלכות שמייטה ויובל סי' יט סעיף ה כתב שגם לדעת הרמב"ם שכתב במפורש שאין נוטעין בשביעית אפי' אילן סרק, האיסור ודאי מדרבנן שלא יבא ליטע אילן מאכל, לפי שגם אם רבנן חולקין על רשב"ג, המחלוקת אם גזרו אילן סרק אטו אילן מאכל. לפ"ז דנו האחרונים להתיר עבודות יעור כיון שאין בהם איסור דאורייתא, ואמנם קשה לסמוך על היתר שאינו מבואר להדיא, לפי שהרמב"ם כתב אפי' אילן סרק ולא פירש, עכ"פ ברור שיש להעדיף בעת הצורך ליטוע אילן סרק ולא אילן מאכל, כמו כן יש להוסיף ליטע האילן בעציץ שאינו נקוב, שיש בו עוד צד להיתר, וליטע האילן עם גוש הקרקע שבו, לפי שיש דעה שאינו נחשב לנטיעה בשביעית, כפי שאינו נחשב לנטיעה בשנות ערלה. וראיתי שכתב כן בספר השמיטה להגרי"מ טיקוצינסקי זצ"ל (עמ' יט) להקל בשביעית. ותמה עליו בספר תורת השמיטה להגר"ח זצ"ל (עמ' ט) שאין לדמות דין נטיעה בשביעית שעיקרה פעולת הנטיעה ואסורה אפי' בגוש, לדין נטיעה בערלה ששתיל עם גוש האדמה נחשב לפי שנתיו אע"פ שניטע מחדש. ואע"פ שנראין דבריו, טוב לכתחילה לצרף להיתר ליטע בגוש אדמה.

ו. מלאכות בשביעית לצורך בטחוני

לאור ההיתר שנטיעה לסייג מותרת, יש להתיר גם נטיעה שעיקרה לצורך שמירת קרקע כנטיעה לסייג. שהרי כל עיקר הנטיעות המבוקשות, הם לצורך החזקת הקרקעות מידי נכרים. והנה שאלות מעין אלה כבר נשאלו ונדונו, הגרא"י קוק זצ"ל נשאל אם מותר לחרוש בשביעית כשכל עיקר החרושה על מנת למנוע מנכרים להשיג גבול, והתיר הדבר כשהפסד ברור, וסיבת הדבר שאין כאן חרישה חקלאית, והוי כזומר וצריך לעצים, ואע"פ שעם הזמירה הרי הוא מגדל ועושה תולדת זורע, כיון שכוונתו לעצים, מותר בשביעית, וה"ה חרישה שכולה לצורך בטחוני, וא"כ ה"ה בנטיעה. החזון איש שם נשאל בזה כשהחרישה הכרחית מסיבות השגת גבול, וכתב שאם הדבר הכרחי יש בכך משום "פוקו זרועו משום ארנונא" (סנהדרין כו ע"א), שאם יש הפסד שאי אפשר לעמוד בו, הותרה הזריעה בשביעית, וה"ה לנדון דידן עיקר הנטיעה הכרחי היא, ויש בה משום ישוב ארץ ישראל.

כך השיב הגרא"י קוק זצ"ל בשו"ת משפט כהן סימן עד לועד המושבה עקרון: "אע"פ שקשה להתיר החרושה, מ"מ בחרישה זו שתהיה רק לכוונת

נטיעות בט"ו בשבט בשביעית לצורך אחזקת הארץ

השמירה על בעלות הקרקע, ולא לצורך הקרקע עצמה, ושתיעשה ע"י שינוי וע"י נכרי, יש להתיר במקום דחק כזה. ויעשה לפני זמן צמיחת העשבים כשיהיה קרוב החשש של היזק ע"י הנכרים, אז יחרשו ע"י שינוי כנ"ל.

לאור האמור אפשר לנטוע בשביעית, כשהנטיעה לצורך ישוב ארץ ישראל, שלא נעזבנה לזולתנו מן האומות, בתנאי שהנטיעה תיעשה ע"י נכרים, בקרקע שנמכרה לנכרי בהיתר המכירה, להגביל הנטיעות לאילנות סרק, ליטוע השתילים בגושיהם בעציץ שאינו נקוב, וראוי להוסיף כל שינוי, על מנת שלא יראה כנוטע בשביעית לצורך עבודת הארץ.

ז. אם לבצע הנטיעות בט"ו בשבט במבצע נטיעות

אולם למרות שעצם ההיתר נראה ברור, ויש בו משום ישוב ארץ ישראל, נראה שאין להתיר הנטיעות בט"ו בשבט, ובפרט לא במבצע נטיעות שנקרא ליום זה, לפי שכל מהותם של הנטיעות בט"ו בשבט, בראש השנה לאילן, הוא נטיעה חקלאית האסורה בשביעית, ונטיעה בפרהסיא ביום זה, במבצע נטיעות, יש בה להזכיר את הנטיעות כעבודת הארץ ונטיעה לשמה, ולא נטיעה לצורך סייג על מנת להחזיק את הארץ. ומה יועילו כל השינויים כשנראה הדבר שנוטע לצורך עבודת הארץ, ויש ללמוד עד כמה החמירו חכמים, ואסרו מלאכות סיקול וזיבול וכדומה שלא יהא נראה כחורש שדהו לצורך שביעית. ויש ללמוד מדברי הגרא"י קוק זצ"ל שהתיר החרישה לצורך בטחוני במקום הכרח, אבל התנה חרישה זו דוקא שלא בשעת חרישה, וז"ל במשפט כהן שם "כמובן שתהא חרישה זו דוקא שלא בזמן החרישה הנהוגה, כדי שיהא ניכר גם מצד הזמן שאינה בשביל הכנת הזריעה כ"א למטרת השמירה. גם אין להקדימה כלל יותר מזמן ההכרח הגמור כי באלו אמרו מאחרין ולא מקדימין", עכ"ל.

וה"ה בנידון דידן הגם שמותר לנטוע לצורך החזקת הארץ, הרי שיש לעשותם שלא בזמן הנטיעות, ובדרך שלא יראה כנוטע לעבודת הארץ. על כן יש להמנע מליטוע בט"ו בשבט בו נוטעין נטיעות לשמן, וכן שלא לעשות בשביעית מבצע נטיעות, כדי שלא ילמדו להקל בנטיעות בשביעית.